
OMLADINSKA DOGAĐANJA U SPLITU
UOČI PRVOGA SVJETSKOG RATA I ANTI-KLERIKALNO
DJELOVANJE MATEJA KOŠČINE

Ivan J. Bošković, Split

UDK: 94 (497.5 Split) "1911/1914"
821.163.42-05 Koščina, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 2/2007.

Sažetak

Uoči Prvoga svjetskog rata Split je bio poprištem brojnih omladinskih događanja. Ta su događanja bila burna i dinamična, a bila su potencirana raspadom Monarhije i pitanjima budućeg ujedinjenja (južno)slavenskih naroda. O tome je bilo riječi i na dvama splitskim omladinskim sastancima, 1911. i 1912. godine. Osim zalaganja za "jedinstvo Hrvata i Srba", glavna tema na sastancima bila je borba protiv klerikalizma, u čemu se posebno isticao Matej Koščina. Rad je zamišljen u dva dijela: u prvome se dijelu osvjetljava povijesno i društveno ozračje omladinskih događanja u Splitu i odnos prema Crkvi i kleru, a u drugome uloga Mateja Koščine u tim događanjima te njegova književnost, bitno podređena izricanju ideoloških, antiklerikalnih poruka.

1. Literatura koja se bavila događanjima među omladinom uoči Prvoga svjetskog rata suglasna je kako je riječ o jednom nadasve dinamičnom i kompleksnom vremenu. S jedne strane njegovu su dinamiku potencirali sve prisutniji znakovi raspada Monarhije, a s druge, brojne, različite i često kontroverzne ideje među (slavenskim) narodima u Monarhiji vezane uz buduću zajednicu. O dubini i slojevitosti procesa koji su se zbivali u kontroverzama vremena možda ponajbolje svjedoče tadašnji omladinski časopisi, ogledala ideja/ideologema kojima su se mladi zanosili, a koji još uvijek i dokraja nisu istraženi i povijesno-kritički vrednovani. Kompleksu događanja, nema sumnje, pridonosila su i brojna otvorena pitanja, o kojima – među istaknutim subjektima tadašnjih političkih događanja – nije postojao konsenzus, bilo da je riječ o pitanjima koja je trebalo riješiti, bilo pak u pogledu načina i sredstava na koja je to trebalo uraditi. Naime, dok oko potrebe slavenske uzajamnosti i međusobnog zbližavanja poglavito hrvatsko-srpskoga uglavnom nije bilo prijevora, prijevori – koji je

dolazio od dijela mladohrvatske omladine – bio je vezan uz političko ujedinjenje, odnosno uz činjenicu da “kulturno jedinstvo” prijeđe u “političko jedinstvo”. Najveći otpor toj ideji - nekad više ili manje prisutnoj u nastupima i retorici omladinskih aktivista - dolazio je iz krugova omladinaca oko Matoša. Iako u svojim istupima Matoš nije nikada dovodio u pitanje “kulturnu uzajamnost”, glasno se i na svaki način opirao političkom jedinstvu, posebno onome “koje bi dovelo do potiranja nacionalnih individualiteta i njihova stapanja u jednu/jedinstvenu /srpskohrvatsku /srbohrvatsku) naciju. I hrvatski dio Koalicije imao je slično stajalište, zastupajući mišljenje o potrebi suradnje sa Srbima (i južnim Slavenima), ne odustajući, međutim, od hrvatskoga prava na svoju nacionalnu državu. Hrvatski dio Koalicije, poznato je, nije pomišljao na hibridizaciju južnih Slavena, posebno ne na unitarno jedinstvo, na što su neke srpske snage, s Pribičevićem, koji je bio “istinski prožet određenom varijantom unitarizma”,¹ zacijelo računale, posebno nakon Supilova istupa iz Koalicije.

Ideologija “narodnog jedinstva” u hrvatskom političkom prostoru nije dočekana sa simpatijama. Frankovci su je doživljavali “izdajom hrvatskoga narodnog prava”, dok je dio pravaša oko Starčevića postupno napuštao ekskluzivne državno-pravne pozicije, ističući kako su Srbi u Hrvatskoj neodvojivi od Srba, odbacujući istovremeno planove da se Srbi u Hrvatskoj uključe u srpsku državu. *Mladohrvati* pak, okupljeni oko časopisa *Mlada Hrvatska* i s Matošem kao idejnim i književnim uzorom, odbacivali su (svaku) jugoslavensku ideju uvjereni kako ona “degradira hrvatski narod na pleme hrvatsko-slovensko-srpskoga naroda”, što je – uz pojavu klerikalizma, kojemu su bili izloženi neki od istaknutijih članova (npr. Kumičić...) – dovelo do preobrazbe istaknutijih *mladohrvata* (Ujević, Kovačić...) i njihova pristajanja uz unitarno jugoslavenstvo. Kako ističe historiografija, njih nije mogao zadovoljiti Matošev “slobodoumni zapadnom čistom kulturom potencirani individualni nacionalizam” ni antiklerikalizam Mlade Hrvatske, posebno nakon aneksije BiH i Žerajićeva atentata.

Oko ideološke preobrazbe istaknutijih *mladohrvata*, Ujevića i Kovačića na primjer, isto kao i oko Ujevićeva izleta u Beograd, mišljenja su podijeljena. Dok Žeželj² navodi kako je u Beograd Tin otišao sam, a R. Vučković, pozivajući se na K. Kovačića,³ ističe

¹ Prema: Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb, 1988.

² Mirko Žeželj, *Veliki Tin*, Znanje, Zagreb, 1976.

³ Krešimir Kovačić, *Tin Ujević i Jukićev atentat*, *Mogućnosti*, br. 11/1956.

kako je Tin bio jedan od organizatora, dotle Lipovčan⁴ u njemu vidi ostvarenje akcije sadržane u Mitrinovićevu programu *Narodno ujedinjenje*⁵ - "katekizmu i evanđelju"⁶ nacionalističke omladine i temelju njihova djelovanja. Kao "idejna osnova radikalnog nacionalizma jugoslovenske omladine, Mitrinovićev program ("buduće demokratske jugoslavenske zajednice", koji se u "toku političke borbe menjao i prilagođavao pijemontskim težnjama srpske vlade i dinastije"⁷), poznato je, korjenito je izmijenio taktiku i nastup omladinaca. Otisnut kao letak, program je "tajnim kanalima razaslat po jugoslavenskim pokrajinama" i bio prihvaćen od mnogih "omladinskih organizacija u Srbiji, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji".⁸ Kao ideološka platforma prihvaćen je i od dalmatinske omladine, što je posebno istaknuto na njihovom splitskom sastanku 1911. godine te kasnijim sastancima, a njegove ključne misli ugrađene su i u rezoluciju. Zašto su misli i ideje Mitrinovićeva programa uporište našle baš u Dalmaciji i u Splitu, po svemu nije slučajno!? Naime, u navedenom razdoblju Split je bio provincijski grad⁹ bremenit svojim unutarnjim proturječjima, k tome i dodatno opterećen gospodarskom i ekonomskom krizom. U njemu su se tada, kao i tijekom prošlosti, prelamali različiti politički, etnički, kulturni i religijski utjecaji, mitovi i ideje. Odvojen od Zagreba i drukčijim društvenim razvojem, ali i slabim vezama, unatoč postojanju stanovite kulturološke i književne jezgre, nije predstavljao značajnije kulturno i književno središte, premda je u njemu djelovalo nekoliko knjižara i nakladnika¹⁰ koji su tiskali

⁴ Srećko Lipovčan, *Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, Književni krug, Split, 2002.

⁵ Prva redakcija opšteg programa za omladinski klub Narodno Ujedinjenje objavljena je u Beogradu, bez imena autora, premda je izvjesno da je autor D. Mitrinović. Prema: *Sabrana dela Dimitrija Mitrinovića I-III*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 182-186, uredio i uvodnu studiju napisao Predrag Palavestra.

⁶ "Sve su naše čežnje i planovi sadržani u programu Narodnog Ujedinjenja, tom našem evanđelju. Vjerujmo u nj!" Usp. Naprednjak, br. 44/1912.

⁷ *Sabrana dela Dimitrija Mitrinovića*, I, Svjetlost, Sarajevo, 1991. (uvodna studija)

⁸ Predrag Palavestra, *Književnost Mlade Bosne*, Svjetlost, Sarajevo, 1965.

⁹ Vladimir Čerina, *Jedan ambijenat*, Zvono, br. 8, 1911. "Split je treći korijen i treća potencija iz (dvije) ništice", a u grotesknoj rugalici i grad s "mnogo svinjarije/naše kavane, šantani (- porkarije! -) /Tonu u sosu pošasti, malarije....Tonu u sosu napijane arije...Tonu u sosu ove menažerije.../Tonu u sosu te splitske žabarije...

¹⁰ Od knjižara valja spomenuti *Knjižaru Morpurgo*, *Knjižaru Vinka Jurića*, *Hrvatsku knjižaru*, a kao nakladnici predstavili su se i dnevnik *Novo doba* te organizacije *Jadranska straža* i *Jugoslavenska matica*. Vrijedne podatke sadrži knjiga *Zdravka Mužinića: Split čestiti*, Logos, Split, 1996.

knjige hrvatskih (dalmatinskih/splitskih) pisaca.¹¹ Gradu, nadasve skromnih gospodarskih sadržaja i mogućnosti, usto opterećenom stalnom napetošću bogatijih i varoške sirotinje, to je davalo vidljiv malograđanski kolorit i atmosferu. Po svemu, Split – u kojem su se susretale i ukrštavale različite ideologeme i mitologeme i u kojem su stoljeća *dugog trajanja* ostavila neizbrisive i duboke tragove u njegovu identitetu – svojim otporom Zagrebu¹² – *muževnoj Ateni hrvatstva* – bio je, čini se, privlačan ideologiji kojoj je hrvatsko državno i nacionalno identificiranje predstavljalo opasnost. Dati mu prednost pred Zagrebom i na određeni ga način od njega odvojiti, izgleda, značilo je otupiti hrvatsku nacionalnu jezgru i podgrijavati one regionalne i lokalne (kampanilističke) strasti i partikularizme kojima je razdvajanje od Zagreba najdublja uporišna točka (npr. autonomaši, partikularizam dalmatinskih srpskih elita, talijanaštvo...), na što su ideolozi *naroda koji nastaje*, čini se, makar i prikriveno računali. Kao središte Dalmacije, koja je – u *projektu* arhitekata buduće zajednice – “najmanje ekskluzivno¹³ hrvatska

¹¹ Npr. od značajnijih: M. Begović, *Knjiga Boccadoro* (1900.); Isti, *Hrvatska pjesma* (1901.); Božo Lovrić, *Iris* (1902.); A. T. Pavičić, *Moć ljepote* (1902.); Isti, *Finis reipublicae* (1902.); Isti, *Poleti oko Biokova* (1902.); Isti, *Sa kninske tvrđave* (1902.); Isti, *Valovi misli i čuvstva* (1902.); Isti, *Sutonski soneti* (1904.); M. Begović, *Život za cara* (1904.); B. Lovrić, *Hrizanteme* (1904.); M. Begović, *Gospođa Walewska* (1906.); A. T. Pavičić, *Po Ravnim Kotarima* (1906.); Isti, *Preko Atlantika do Pacifika* (1907.); Isti, *Ciceronovo progonstvo* (1909.); V. Lozovina, *Povijest talijanske književnosti* (1909.); M. Bego, *S mora* (1911.); D. Šimunović, *Tudinac* (1911.); V. Čerina, *Raspeće* (1912.) itd.

¹² Usp. Vladimir Čerina, *U gradu cinika*, Vihor, br.1/1914. “Ako u Zagrebu imade osamdeset hiljada stanovnika, pedeset njih bi trebalo povesti na klaonicu, pet njih da odnose Sava, pet drugih da potopi kakav nezamišljeno silovit dažd, a sa velikom masom od preostalih dvadeset hiljada, trebalo bi u kakav moralni i nacijonalni purgatorij. (...) Ovom gradu cinikâ treba silom dati dušu i mozak onog grada Herojâ, što se zove Beograd, i naš narod ne treba ni bez sile posrbiti, nego mu radinost, energiju, ozbiljnost, srčanost, požrtvovnost, zanos i vjeru predkosovskih, kosovskih i pokosovskih radnika dati i udahnuti u nj osjećanje za Naciju nepartaično nego svepartaično, ne ekskluzivističko nego unitarsko, ne šovensko nego humano, ne aristokratsko i klasno nego demokratsko i rasno...”. Slično izražava i Marjanović kad piše da su Zagreb i zagrebačka kafana, “zavod za idiotizaciju naše inteligencije”. Negativno se spram Zagreba odnosio i Supilo (...) vidi: D. Šepić, *Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović 1901-1919. In memortam Milanu Marjanoviću*. Zbornik Hist. inst. Jug. akad., vol. 3, str. 531-562, Zagreb, 1961.

¹³ Isti termin *ekskluzivizma* koristi i Čerina u proglasu *Ujedinjenjem Oslobođenju*, nakon sastanka *Ujedinjene Omladine Spljeta*, Šibenika i Starigrada održanog 4. listopada 1912. v. *Sloboda*, br. 83, Split 9. listopada 1912. (“Uništenje i požar svima, godinama i godinama, u mlakosti i oportunističkim trzavicama, gradjenim Domovima, *ekskluzivističkim* hrvatskim, *ekskluzivističkim* slovenačkim, *ekskluzivističkim* srpskim!”).

(dakako, u odnosu prema Zagrebu, u njihovoj retorici “kulturnom žarištu dobre i nemoćne Hrvatske”,¹⁴ op. moja) ili srpska, a najviše slovenska i jugoslovenska” i čija je važnost dvostruka: “*prije svega, ona kroz vjekove podržava duhovni život u našem narodu, našu riječ i našu pjesmu; drugo, ona u novije vrijeme prevodi hrvatstvo na putu jugoslavenstva, a jugoslavenstvo u kulturu: Bošković je Dalmatinac, Nodilo je Dalmatinac, Meštrović je Dalmatinac. Ona ima da bude prijelaz i veza između slavenstva i zapada, dajući etičku sadržinu duboke slavenske duše u izrađenom zapadnom obliku (...). To izmirenje zapadnjaštva i slavenstva značilo bi u isti mah sklad i unutrašnje jedinstvo Hrvatske i Srbije; **građa nove kuće mora biti utvrđena dalmatinskim cementom**”¹⁵ – Spljet “mora prije ili kasnije da postane zapadni narodni prometni centar” jer njegovo je zaleđe “čitava središnja zona **našeg** narodnog teritorija, dakle Bosne, Slavonije, Bačke i Banata i zapadne Srbije”.¹⁶ Doživljavan kao “nacijonalno najosvešteniji i najbuntovniji grad na Jugu Slavena”¹⁷; Split¹⁸ je, držim, upravo zato, smišljeno izabran za središte okupljanja i djelovanja napredne, kasnije (jugoslavenske) nacionalističke omladine.*

2. Prvi sastanak omladine, kojemu je prethodilo niz sastanaka i okupljanja naprednih (i nacionalističkih) omladinaca, istina s različitim ciljevima i načinima njihova ostvarenja, zacijelo i dodatno potican nadasve živom aktivnošću katoličke mladeži i njezinih društava tih godina, dogodio se 10. i 11. kolovoza 1911. godine. Već u pozivu za sastanak¹⁹ ističe se njegova temeljna

¹⁴ Prema: Dimitrije Mitrinović, SKG, 1/1911., u: *Sabrana dela Dimitrija Mitrinovića*, I, Sarajevo, 1991.

¹⁵ Tin Ujević, *Značenje Dalmacije*, “Jugoslavija”, Antofagasta, 7. kolovoza 1915., br. 17, str. 2. Prema: *Arhiv jugoslavenske nacionalističke i ujedinjene omladine*, u: Državni arhiv u Splitu, kut. 5.

¹⁶ Milan Marjanović, *Narod koji nastaje*, Rijeka, 1913.

¹⁷ Usp. *Split za Skerlića*. u: *Vihor*, 7/1914., str. 139.

¹⁸ “Split je u narodnoj borbi bio uvijek prvi među prvima: srpsko-hrvatski, jugoslavenski, slavenski. Prvi u borbi protiv Austrije i Talijana, protiv svih neprijatelja našeg naroda. Split je prednjačio i vodio, on je pokazivao put, koji vodi narod k slobodi i ujedinjenju. On je otvoreno pokazivao svoju ljubav i odanost, svoje čežnje i sanje, koje su danas oživotvorene. Jugoslavenski Split je iz zemlje, koja je onda za nas bila tamnica, usprkos okovima ropstva i austrijskim bajunetama, otvoreno zastupao ideju državnog i narodnog oslobođenja i ujedinjenja. Napredna omladina je uvijek bila prva. Tko bi nabrojio sve slučajeve, sve svijetle momente Splita – Piemonta jugoslavenstva!” Usp. O. Tartaglia, *isto*, str. 17.

¹⁹ V. *Sloboda*, 10. srpnja 1911.

svrha (borba "**proti klerikalizmu**"²⁰) i zadatak koji kane ostvariti, a to je: "**slobodna misao i jedinstvo Hrvata i Srba**". Sastanak u Splitu, kao što je poznato, trajao je dva dana.²¹ Nazočilo mu je preko 150 izaslanika – predstavnika "napredne i slobodoumne omladine našeg naroda, hrvatskog i srpskog, iz svih krajeva naše domovine".

Organizatori splitskog sastanka bili su uvjereni da će se pravo značenje sastanka pokazati tek onda kada "odluke budu provedene u djelo" i kada omladina bude u stanju oprijeti se "uspjehom svim onim napastima i svim onima varkama" koje su se ispriječile na putu narodnog boljitka. Među tim opasnostima, ponajprije, riječ je o *klerikalizmu*, napasti uperenoj protiv "narodnoga jedinstva Hrvata i Srba".

Splitski sastanak pozdravili su donaćelnik Katalinić, dr. L. Mazzi u ime slobodnih Srba te dr. I. Tartaglia u ime Hrv. Puč. Nap. Str., a otvorio ga je tajnik centralnog odbora, te predložio za predsjednika M. Koščinu, za potpredsjednike Jovića (Srbina) i Štulhofera, a za bilježnike O. Tartagliu, J. Čulića, M. Kraljevića i M. Ljubića.

Uzimajući riječ, Koščina je istaknuo važnost sastanka i opravdanost prigovora dalmatinskih omladinaca, apostrofirajući da treba:

a) zahtijevati ne kooperaciju već *zajednički i jedinstven* rad hrvatske i srpske napredne omladine,

b) početi ozbiljan i intenzivniji rad **proti klerikalizmu**,

c) *osnovati list za propagandu i širenje naših načela i ideja*.

Nakon njegovog istupa riječ su uzimali i drugi sudionici, naglašavajući zajedničko nastojanje da stvore "slobodnu, ničim nevezanu i odlučnu skupinu čisto *antiklerikalnih* i narodnim osjećajem prožetih pojedinaca".

²⁰ Pod pojmom *klerikalizma* tada se podrazumijevalo ono što pod pojmom podrazumijeva i Mirjana Gross, tj. da je riječ "o struji u katoličkom svećenstvu i kod laika koja nastoji dovesti cijeli društveni život, prije svega političko i društveno uređenje pod vodstvo biskupa"; pri tomu "zajednički temelj svih struja političkog katolicizma jest tradicionalno učenje o tome da se svjetovni autoritet mora pokoriti katoličkoj crkvi kao jedinoj pravoj kršćanskoj crkvi". Usp. Mirjana Gross, *Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća)*, Naše teme, 31/1987., br. 6, str. 852-853.

²¹ V. *Sloboda*, 12. kolovoza 1911.

Na temu klerikalizma (i omladinskog antiklerikalizma²²) na sastanku su referirali Koščina, Marošević i Jović, dok je o odnosu đaka i politike referirao Lugarić. Drugoga dana sastanka raspravljalo se o ustroju organizacije, o pokretanju lista (*bojovnog dvotjednika!*), o jeziku i pravopisu, a pročitani su i referati (potpore) omladinskih organizacija iz Istre, Dalmacije i BiH te brzopjavi pojedinaca i organizacija. Nakon "ovoga jako uspjeta" sastanka donesena je *rezolucija*.²³

²² Vrijedan prilog razumijevanju pojmova *klerikalizam* i *protuklerikalizam* podastire Ivan Pederin u članku *Pojmovi klerikalizma i protuklerikalizam*. Vidi, *isti*, CuS, god. XXXVII/2002., br.1, str. 71-85. U novije vrijeme pojavilo se nekoliko knjiga koje se bave navedenom problematikom. Posebno izdvajam: Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo*, Zagreb, Barbat, 1997. i Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1994. Osobno se na njih ne referiram jer se u članku ne bavim genezom pojma klerikalizma, nego osvjetljivanjem društvenog ozračja pojave u tadašnjem splitskom društvenom životu, odnosno načinom na koji je klerikalizam tretirala tadašnja omladina i Matej Koščina, potonji i u svojim istupima i u svojoj književnosti.

²³ **Rezolucija** glasi (podcrtali smo one članke u kojima se izrijekom spominje antiklerikalizam i antiklerikalno djelovanje):

I.

Hrvatska i srpska napredna omladina sakupljena na sastanku u Splitu 10-11. kolovoza 1911. izjavljuje:

da pod klerikalizmom razumijeva misao, nastojanje i rad klera, da građansko društvo podvrgne izravnoj zapovijedi u svrhu obnove sredovječnog duševnog i političkog crkvenog gospodstva nad narodima. Smatrajući klerikalno gospodstvo propašću naroda, H.S.N.O. uzimlje kao jednu od najprečih i najvažnijih svojih dužnosti gajenje i propagovanje slobodne misli i antiklerikalizma među svojim članovima, u obitelji, društvu i u puku.

II.

H.S.N.O. priznaje, da je H.P.N.S. u Dalmaciji, kao jedina predstavnica hrvatskog i srpskog antiklerikalizma u našem narodnom životu, doduše unijela u narod antiklerikalno raspoloženje i djelovala u antiklerikalnom smjeru, ali H.S.N.O. zahtijeva od H.P.N.S. da svoj antiklerikalni rad ne ograničuje na samo polje politike, nego da ga protegne osobito na polje kulturnog, socijalnog djelovanja i da njeno antiklerikalno djelovanje bude radikalnije i intenzivnije.

III.

H.S.N.O. obvezuje svoje članove da u svakoj prigodi podupru razvoj i napredak "Slobodne misli", glasila hrvatskih i srpskih slobodnih mislioca, osobito saradnjom sakupljanjem pretplatnika i pretplaćivanjem, i da sudjeluju u organizovanju i izgrađivanju pokreta slobodne misli, jer je slobodna misao ne samo prirodni saveznik H.S.N.O. u poduzetoj borbi proti klerikalizmu nego i jedino ozbiljno antiklerikalno djelo u našem narodu.

Zaključci istaknuti u *rezoluciji* nisu i jedini; nekoliko dana poslije, ista – omladincima sklona *Sloboda*²⁴ - donosi nove.

Da bi se stvorili preduvjeti kako na kulturnom i socijalnom, tako i na planu narodnog ujedinjenja, kojemu je po mišljenju napredne omladine klerikalizam bio jedna od najvećih opasnosti, hrvatska i srpska napredna omladina svjesna je potrebe pokretanja glasila koje bi promicalo njihove ideje.²⁵

S ovakvim programom, razumljivo je, djelovanje omladine i njzine radikalne i revolucionarne akcije nisu mogle promaći

IV.

H.S.N.O. najžešće osudjuje postupak naprednog gjačtva zagrebačke univere u akciji proti otcijepljenju Rijeke od senjske biskupije, jer je tim postupkom napredno gjačtvo zagrebačke univere došlo u oštar sukob sa svojim naprednim i antiklerikalnim principima. H.S.N.O. se izjavljuje solidarnom sa izjavom antiklerikalnih gjaka hrv. sveučilišta od 26.VI.1911.

V.

Na ustuk kat. akad. lige, klerikalnom slavenskom udruženju, odlučuje H.S.N.O. na svom sastanku izaslanika u Splitu, pozvati u prvom redu sva hrv. srp. i slov. nap. udruženja, da se organizuju u slobodoumnu ligu, koja bi imala paralizovati rad gornje. Predradnje i organizovanje te lige povjerava se klubovima "Prosvjeti" i "Njegušu" u Zagrebu.

- ²⁴ V. *Sloboda*, 16. kolovoza 1911. H.S.N.O. zaključuje (navodimo samo članke u kojima se izrijekom spominje antiklerikalizam i antiklerikalno djelovanje):

VI.

U svakoj naprednoj gjačkoj organizaciji ima postojati odio za antiklerikalnu propagandu. () Zadaća je ovome odjelu, da prati kulturnu borbu u nas i vani, da dobavlja i širi antiklerikalnu literaturu, priredjuje specijalna antiklerikalna predavanja i na svaki drugi način pruža sredstva za antiklerikalnu borbu.*

Osobitu će brigu posvetiti ovaj odio agitaciji među mlagjim drugovima u organizaciji i van organizacije.

- ²⁵ *Početakom škol. god.1911.-1912. izlazit će u Zagrebu glasilo hrvatske-srpske napredne omladine: "Napredni gjak". Format lista je novinski ("Sloboda" ili "Pokret"). Izlazit će 2 puta mjesečno, svaki put sa šest i po stranica teksta. Jedna i po stranica prepuštena je nakladniku za oglase uz obvezu, da preko godine izdade četiri brošire po 10 helera namijenjene agitaciji i propagandi među naprednom omladinom.*

Nakladnik, administrator i ekspeditor lista je g. Milan Marjanović, uspiju li pregovori prema njegovoj ponudi 6.VIII. ov. g. a koje će povesti gg. M. Koščina, O. Tartaglia, M. Nani i K. Bego.

Ne uspiju li ovi pregovori, list će izdavati glavni centralni odbor. Cijena listu je 10 helera svaki broj.

Sadržaj lista je bojovno propagandistički. Beletristika je prepuštena u koliko je tendenciozna. Pismena su uglavnom latinska. Na zahtjev štampat će se članci i ćirilicom²⁶, u koliko to bude tehnički moguće.(...)

obavještajnim službama: austrijskoj,²⁶ ali i angloameričkoj,²⁷ što će dovesti do sudskih procesa, progona i zapljene listova, pa tako i *Vala*, pokrenuta poslije splitskoga sastanka, nakon samo četiri tiskana broja.

3. Drugi značajan sastanak omladine bio je u Rijeci, a prethodili su mu sastanci u dalmatinskim mjestima i na njima osnažen zajednički nacionalistički program. Ono što se već duže vrijeme naziralo u djelovanju omladine – različitost ideoloških i provedbenih rješenja - na sastanku je izbilo u prvi plan; radikalni i nepomirljivi elementi isticali su svoj otpor postojećim političkim strankama i “legalnoj borbi, sitnom radu i **antiklerikalizmu**”.²⁸ Među omladinom tako su se iskristalizirale četiri različite grupe:

- a) **nacionalistička** (Tartaglia i Čerina),
- b) *grupa sitnoga rada u granicama zakona*,
- c) *sitnoga rada, ali bez ikakvih granica* i
- d) *grupa koja ni sama nije znala što hoće i za čim bi išla*.²⁹

Na čelu radikalnog, *nacionalističkog* omladinskog krila, uz spominjane Tartagliu i Košćinu, posebno se isticao Vladimir Čerina. Iako je otprije bio ideološki formiran, njegov je radikalizam moguće, čini se, povezati s boravkom u Beogradu, gdje se, izgleda, upoznao s radom tajne (*masonske!*³⁰) organizacije *Ujedinjenje ili*

²⁶ Vidi: optužnicu protiv O. Tartaglie (u knjizi *Veleizdajnik*).

²⁷ U Arhivu JNO postoji dokument (zabeleška) *anglo-američke obavještajne službe* u kojem se može pročitati o *secret meeting in Split, August 1911.* i proglasu s njega, da su *leaders of secret organization*: Grubišić u Šibeniku, Tomašić, Giunio, Vidojević u Dubrovniku, Camber u Cattaro, Tartaglia, Košćina, Bartulica u Splitu, Radovanović u Ragusi; također da su uhićeni Filipić (kod kojega je pronađeno 100 kompleta pamfleta *Sarjin* kojim se proklamira republika Jugoslavija i da su ključne riječi u pamfletu : revolucija u teoriji i praksi i ne životu u Austriji!), Čurin i Alfirević. Također se navodi da je Filipićev blizak prijatelj Dušan Milaš, nećak pravoslavnog zadarskog biskupa N. Milaša. Spominje se i M. Nani, kojemu je prijatelj pisac Vladimir Čerina, povezan s Rimom, a također i pismo Kačiću te u njemu student Ujević, kao i posjeta hrvatskih studenata Beogradu, u travnju 1912. godine. Također se navodi da je sastanak u Dubrovniku imao *antidržavni karakter*. Za *Val* piše da je revolucionaran, anarhistički i antiklerikalnih tendencija.

²⁸ Oskar Tartaglia, *Veleizdajnik*, Split, 1928.

²⁹ Oskar Tartaglia, *isto*, str. 58.

³⁰ Da je riječ o masonskoj (!) organizaciji upozorava Ivan Mužić u knjizi *Masonstvo u Hrvata* (CuS, Split, 1983.), apostrofirajući da su neki, tada istaknutiji hrvatski omladinci bili dijelom nadahnuti masonskim duhom, a neki su i postali masoni, izrijeком navodeći O. Tartagliu (koji to i sam kazuje u knjizi *Veleizdajnik!*), V. Vidrića, A. Tresića-Pavičića, M. Marjanovića, Lj. Leontića, I. Andrića, N. Bartulovića, A. Barca, K. Kovačića, I. Tartagliu i dr.

*Smrt*³¹ (na čelu koje je D. Dimitrijević Apis – “Garibaldi i Mazzini jugoslovenskog rata za ujedinjenje”³²!) te *Narodna Odbrana*. Na (riječkoj) konferenciji on/i su predlagali da se kao smjernica djelovanja prihvati program kluba *Narodno Ujedinjenje*³³ (koji je također bio pod utjecajem Apisove organizacije!), i kojemu je Čerina bio povjerenik za Dalmaciju, Hrvatsko primorje i Istru.³⁴ Suprotstavljenost i netrpeljivost između tabora i različitih

³¹ Da je doista riječ o tajnoj (masonskoj!) organizaciji dade se iščitati iz ustava organizacije. U glavi I, pod nazivom cilj i naziv stoji:

Čl. 1. *U cilju ostvarenja narodnih ideala – ujedinjenja Srpstva – stvara se organizacija, čiji član može biti svaki Srbin, bez obzira na pol, veru, mesto rođenja, kao i svaki onaj koji bude iskreno služio ovoj ideji.*

Čl. 2. Organizacija pretpostavlja revolucijonu borbu kulturnoj, stoga joj je institucija apsolutno tajna za širi krug.

Čl. 3. Organizacija nosi naziv Ujedinjenje ili Smrt.

Čl. 4. Za ispunjenje svoga zadatka, organizacija:

1. *Prema karakteru svoga bića utiče na sve službene faktore u Srbiji kao Pijemontu, i na sve društvene slojeve i celokupni društveni život u njoj;*

2. *Sprovodi revolucijonu organizaciju po svim teritorijima na kojima Srbi žive;*

3. *Van granica, bori se svim sredstvima protivu sviju neprijatelja ove ideje;*

4. *Održava prijateljske veze sa svima onim državama, narodima, organizacijama i pojedinih ličnostima, koji su prijateljski raspoloženi prema Srbiji i srpskome plemenu;*

5. *Ukazuje svaku pomoć onim narodima i organizacijama, koji se bore za svoje nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, itd.* Opširnije u: O. Tartaglia, isto, str. 36 i dalje.

³² O. Tartaglia, isto, str. 28.

³³ Klub kao svoju temeljnu zadaću ističe “propagandu filozofije nacionalizma u opšte, uz naročitu propagandu radikalno demokratskih političkih doktrina: sve to u svrhu, da bi se osnažila srpsko-hrvatska nacionalna duša i da bi ona, sebe, svjesna, mogla, uz prethodne uslove, dati cijeli svoj psihofizički izražaj, oličen u potpunom narodnom ujedinjenju nacionalne kulture, čije je ostvarenje apodiktička fizička nužda i sveti moralni dug opštoj ljudskoj kulturi”; nadalje: “Narodno Ujedinjenje smatra da je ujedinjenje srpsko-hrvatskog naroda, zajedno s narodom slovenačkim, iznad svih dispozicija internacionalnih i istorijskih (...) Zato će klub stvarati neoborivi kult srpsko-hrvatske nacionalne energije, nacionalne religije i nacionalnog optimizma” (...) . Cjelovit program u: O. Tartaglia, isto, str. 61 i dalje.

³⁴ V. Arhiv JNO u Splitu. Podaci su uzeti iz optužnice i iz presude protiv Oskara Tartaglie, Jerka Čulića, Zlatka Kačića-Dimitri i Dinka Kargotića, optuženih zbog “širenja velikosrpske propagande poticanjem na mržnju protiv države, vladara i članova vladajuće kuće”. U spisu se navodi da klubu Narodno Ujedinjenje nije svrha “kulturno ujedinjenje” nego ujedinjenje “srpskohrvatskog naroda zajedno sa Slovencima” (...); Da je Čerina jedan od glavnih pokretača nacionalističke omladine – piše u sudskom zapisniku – slijedi iz njegova općenita djelovanja kao novinara i organizatora, selenja iz Dalmacije te boravka u Srbiji (...). To potkrepljuje i legitimacija nađena kod Ujevića, s Čerinim imenom, napisana

pristupa rješavanju omladinskog pitanja uvjetovala je rascjep među omladinom i Čerinin istup te organiziranje *Ujedinjene nacionalističke omladine*, a sve na platformi kluba *Narodno Ujedinjenje*. Istoga dana, također u Rijeci, održan je i sastanak Čerinina krila, na kojemu je oštro kritiziran "sitni rad" te istovremeno proglašena ideja i dogma *narodnog jedinstva* kao okosnica djelovanja *nacionalističke omladine*.

Povratkom iz Rijeke omladinci su razvili veliku aktivnost u dalmatinskim mjestima, Splitu, Šibeniku i Dubrovniku. Nakon toga je uslijedio (drugi) sastanak u Splitu, s kojega je tiskan proglas *Ujedinjenjem Oslobođenju*.³⁵

Kao što se vidi, djelovanje i napredne i nacionalističke omladine (uz uvažavanje njihovih međusobnih razlika i pristupa ostvarenju cilja) bilo je usmjereno na stvaranje narodnog jedinstva kakvim ga je osnažio klub Narodno Ujedinjenje, a postulirao u programu *naroda koji nastaje* Milan Marjanović na temelju Mitrinovićeve smjernice. Posebnu su ulogu u tomu imali listovi i omladinski časopisi³⁶ te novine koje su taj rad pratile,³⁷ u kojima je borba protiv klerikalizma i Crkve bila jedno od ključnih identifikacijskih mjesta, među kojima je svojom bojovnošću prednjačio **Val**, glasilo "hrvatske i srpske omladine" (od drugoga broja "glasilo hrvatske i srpske napredne omladine", a od 1912. godine, nakon zabrane, u Pragu "glasilo hrvatsko-srpske radikalno napredne omladine").

na "papiru redakcije i administracije časopisa Pijemont"! *Isti*, Arhiv JNO...Arhiv, kao i presuda suda u Grazu (Vr I / 37 / 15/98.), dragocjen je izvor podataka o djelovanju mladih, koje su austrijske službe pozorno pratile. Op. moja.

³⁵ Usp. *Sloboda*, br. 83, 9. listopada 1912. Proglas, koji zbog opsega ne navodimo, potpisali su: Monti Bruno, Kargotić Dinko, Matošić Jerolim, Tartaglia Marino, **Tommaseo Milovan**, De Marchi Ljubomor, Matošić Vladimir, **Ujević Augustin**, Bego Ivan, Vrcan Jure, **Bartulović Niko**, **Tartaglia Oskar**, Bošnjak Ivan, Buić Mirko, Petretić Vladimir, Tadić Juraj, **Miše Jerolim**, **Bartulica Milostislav**, **Čerina Vladimir**, Sabić Petar, Iveta Matin, Masovčić Ivan.

³⁶ Osim *Hrvatskog djaka*, koji prestaje izlaziti 1911., od časopisa u kojima je djelovala tadašnja omladina valja spomenuti *Naprednjak* (Šibenik, 1911-1913.), *Ujedinjenje* (Split, 1913., ur. T. Ujević i M. Bartulica), *Zastava* (Split, ur. O. Tartaglia), *Glas juga* (Ljubljana, ur. Vladislav Fabjančić), *Val* (Zagreb, 1911., 4 broja; od 1912. u Pragu, 2 broja), *Nova riječ* (Zagreb, od 1914., ur. Kazimir Vidas), *Jugoslavija* (1914. u Pragu, ur. Lj. Leontić), *Yougoslavie* (u Ženevi, 1918.), *Vihor* (1914., ur. V. Čerina). Uz šibenski *Naprednjak* tiskana je i biblioteka *Za naciju*, u kojoj su tiskane dvije brošure: V. Čerina, *Beograd bez maske* i *Pesme* Milivoja Pavlovića. Obje su brošure zaplijenjene!

³⁷ Primjerice splitska *Sloboda* i riječki *Novi list*; potonji je omladinskom radu između 1912. i 1914. posvetio oko 55 priloga!

4. Već u prvom broju *Vala*, pokrenutom nakon splitskoga sastanka nacionalističke omladine, nakon *uvodne riječi/manifesta* pozornost privlači članak, u dva nastavka, Mateja Koščine o *klerikalizmu i antiklerikalizmu*.³⁸ U skladu s idejnim postavkama i programom pokreta napredne (nacionalističke) omladine, kojem je borba protiv klerikalizma jedan od prioritetnih zadataka i ciljeva, Koščina navodi kako u klerikalizmu mladi gledaju "društveno zlo kao što su i sifilis, alkoholizam, analfabetizam i delikvencija". Za njega, "franjevci, kapucini, popovi – ustrajno lagumaju temelje našega opstanka i kidaju uvjete napretka". U političkom smislu predstavnik "klerikalizma u javnom životu je Stranka prava"; u nju je, navodi Koščina, kler "ušao korporativno" nastojeći da svaki čas "budu korablja rimskog klerikalizma". To je, po Koščini, pokazao katolički sastanak u Zagrebu 1900. godine, svjedočeći kako je "čitavo naše društvo klerikalno i služi popu". A upravo se tome oni žele oduprijeti i suprotstaviti svojim antiklerikalizmom – "negacijom vlasti i gospodstva klera u ljudskom životu". Stojeći na stanovištu modernog i znanstvenog nazora na svijet, *hrvatska i srpska napredna omladina (valaši)* vjeru i crkvu će "prosudivati kao i svaki drugi pojav; nimalo drukčije nego li kao kišu, grmljavinu, gimnastičko društvo i sve ostale ljudske pojave i ustanove", a sve s ciljem da "eliminiraju prave uzroke klerikalizmu" jer će jedino tako nestati prave "klerikalne pogibelji". Pri tome će se ugledati na primjer Mlade Italije ("golemi skup najboljih mlađjih pisaca i energija suvremene Italije"), kojima je cilj da se "svaki pojedinac emancipuje od upliva Vatikana, crkve i katolicizma". Koščina ne skriva kako je cilj omladinskog djelovanja "potpuna emancipacija našega društva od svakog izravnog i neizravnog upliva klera i crkve" i nakana "da se razvijaju posve slobodno, neodvisno na osnovu modernih, slobodoumnih zasada, bez klera, dapače i proti njemu".

Kao područje svoga djelovanja omladina, prema Koščini, nalazi osobito među djačkim organizacijama, iz kojih će izići –

³⁸ M. Koščina (Split), *Naš klerikalizam i naš antiklerikalizam*, Val, br.1/1911. Njegov tekst vjerojatno je odgovor na aktivnosti među katoličkom mladeži (osnivanje društava *Dobrila*, *Martić*, *Strossmayer*, *Pavlinović* i *Kačić*), s neposrednim odjekom sastanka katoličke mladeži u Splitu 1909. godine, na kojem se okupilo oko 800 članova iz svih hrvatskih krajeva. Poslije sastanka osnovan je *Hrvatski katolički djački savez*, pa ne iznenađuje snažno protucrkveno raspoloženje u omladinskim krugovima i nekatoličkim organizacijama, posebno do izražaja došlo na sastanku Napredne hrvatsko-srpske omladine u Splitu 1911. godine. Usp. Mile Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1996.

“mlada Jugoslavija”! Stoga im je prioritet “sačuvati prije svega one najmladje, koji su najviše izvrgnuti uticaju katehete, jer dolaze od kuće, gdje bijahu u obitelji, uz majku i sestru podložni vlasti popa”. Kako se dade pročitati iz vijesti organizacijâ napredne omladine, prvi broj *Vala*, raspačan u 2.000 primjeraka (samo u zagrebačkoj donjogradskoj gimnaziji 120 primjeraka!), izazvao je “ogromno oduševljenje” među djaštvom, ali i val “divljačkih progona” i policijsku zapljenu. Motivi zapljene su “revolucionarno djelovanje” (na mig klerikalaca učinio je to “glasoviti državni odvjetnik, analfabeta Maroli”!), nakon čega će uslijediti “progoni naprednih djaka” i prosvjedi sveučilištaraca. Cilj zapljene i zabrane bio je “da se stane na put širenju našeg pokreta, da se uguši slobodni glas mladih koji čute svu težinu, današnjeg apsolutističkog i korupcionističkog režima” sretne i “ustavne” majčice Austrije.³⁹ Unatoč tomu, mladi se ne “boje borbe, već dapače traže borbu. *Val* je moguće i najlakša je to stvar zaplijeniti, ali začepiti usta stotinama omladinaca, prisiliti nas, da i mi mislimo tuđjom glavom, pa makar i onog državnog odvjetnika i političkog poglavara – to je nemoguće. Progoni mogu samo da nam koriste i da nas još više oduševe!” U Zadru⁴⁰ je *Val* plijenjen po trafikama i posvuda, a “sudeći po predpojavama, izgona iz škola bit će na pretek”, vode se “formalne istrage protiv učiteljskih pripravnika” koji ga čitaju, a zanimljivo je izdvojiti i vjesticu o tome kako “vjeroučitelj Jagić pripovijeda, kako će prije poći pasti ovce, nego li dopustiti da se list rasprostire.”⁴¹

Antiklerikalizam i “momenat odlučnoga kulturnoga radikalizma” kao motive pljenidbe ističe i *Zvono*⁴², naglašavajući kako se tim činom nastoji zaplijeniti “duh i tendencija omladinskoga pokreta”.

Košćinin tekst, sudeći po listu, izazvao je znatan odjek; u pismu iz Pazina moguće je pročitati da je “djaštvo otišlo sa sastanka kući, uvjerenom, da mu sviću bolji dani, uvjerenom, da je u borbi protiv

³⁹ O. T. (Oskar Tartaglia), dopis iz Zagreba, *Val* br. 2, str. 20-21.

⁴⁰ “Biskupi i čitav kler podigao je zaglušnu viku. Dapače, presvijetli biskup Gjivoje pokupovao je u jednoj trafici *Val*, samo da se ne rasprodaje. Taj isti biskup et comp. zapovijeda zadarskom drž. odvjetništvu, da zaplijeni *Val*, i *Val* – zapljenjuju. Ovi događaji u Zadru karakterišu najbolje jedinstvo klerikalizma i drž. vlasti, koji se uortačise, da uguše svakoga, koji slobodno misle”. Usp.: *Val*, br. 3, str. 34.

⁴¹ *V. Sloboda*, 25. 10. 1911.

⁴² *V. Zvono*, br. 9 /1911.

klerikalizma jedini spas našeg naroda".⁴³ Slično je i u Osijeku, koji nije "jedini grad u Hrvatskoj, gdje se na srednjim školama stavlja pop nad ravnateljem",⁴⁴ a na zagrebačkoj donjogradskoj gimnaziji i "Srbi imaju velikih neprilika sa svojim katihetom, pravoslavnim furtimašem".⁴⁵ Rad protiv klerikalizma posvjedočuju i mladi iz (slavonskoga) Broda ("Mi ćemo i dalje ići započetim putem, ne obazirući se na njihovu dreku i svakom zgodom otkrivajući njihove prljavštine"), Kotoru ("Perfidne namjere klerikalnih elemenata moramo osujetiti o njihovu ostvarenju"), Zadru ("Uz to školske vlasti i klerikalci rade na našu korist; progone nas – radi Vala!"), Sušaka itd.

U jačanju ideološke platforme napredne omladine hrvatske i srpske, još su dva članka vrijedna i od koristi za razumijevanje tadanje društvene i političke atmosfere. To su Trstenjakov⁴⁶ o odjecima prvoga broja, odnosno komentar omladinskog programa/manifesta. Nakon što oduševljeno ističe da se "raduje njihovu pojavu" i da je "bio i ostaje dušom učitelj" koji je "želio da doživi takvu omladinu" kakvom se nastoje predstaviti, navodi da ga je "zadivila" njihova riječ – "muška i plamena", u kojoj je dalmatinskog sunca i sile "morskih valova". Trstenjak posebno hvali načela mladih, slobodoumnost i napredak, otpor "nazadnjaštvu i klerikalizmu", rušenje starih zabluda i idola te raskuživanje "stare truleži". Slične misli izražava i Tartaglia,⁴⁷ a borbe protiv "političke furtimaštine i klerikalnih navala"⁴⁸ prepune su stranice tadašnjih novina i omladinskih listova. Pače, *Naprednjak* ističe borbu protiv "našeg današnjeg najopasnijeg neprijatelja", izrijeком apostrofirajući "klerikalna poduzeća" među mladima kao što su "katolička akademska liga, kongregacija, domagojstvo, atribuirajući ih "trulim elementima u našoj domovini".⁴⁹ Istom listu, *Naprednjaku*, klerikalizam je "prvi i glavni uzrok narodnog propadanja"⁵⁰ jer je u "prošlim vjekovima malo po malo kljovao jetra našem narodu, privezavši ga ko Prometeja uz liticu neukosti i neznanja"⁵¹; u

⁴³ Usp. *Val*, br. 2/1911., str. 21.

⁴⁴ Usp. *Val*, br.2/1911., str. 21.

⁴⁵ Isti, *Val*, br. 2/1911.

⁴⁶ Davorin Trstenjak, *Odjek naše riječi*, *Val*, br. 2/1911., str. 1.

⁴⁷ Oskar Tartaglia, *Naprednjaštvo i "naprednjaštvo"*, *Val*, br. 3/1911., str. 35.

⁴⁸ Usp. *Naprednjak*, br. 7/1911.

⁴⁹ Usp. *Naprednjak*, br. 7/1911.

⁵⁰ Usp. *Klerikalizam i škola*, *Naprednjak*, br. 8/1911.; Isti, *Tri prokleta – izma!*

⁵¹ Isti, *Tri prokleta – izma!*

religioznoj vrućici narod je opet izvrgnut klerikalnim nasrtajima i furtimaštini “jezuitski sakrivenima iza leđa pokvarenih stranaka i naroda”, klerikalnom fanatizmu i agitaciji “zasukanih kateheta i propovjednika”⁵² koji se u svojoj raboti “okrstiše imenom Onoga koji nije poznavao dvoličnosti, kome je riječ na jeziku tekla iz srca i koji nije ruke sklapao i molio se a u isto doba kipio iz mržnje i osvete prema inovjercima”.⁵³ I drugi listovi bitno su obilježeni tekstovima i sadržajima istoga tona i nadahnuća u kojima se nesmiljeno obračunava s “delijama u mantiji”.

a) Svakako jedna od učestalijih riječi u hrvatskom političkom i društvenom žargonu toga vremena je – *furtimaštvo*. Kao “nadimak hrvatskim klerikalcima s početka 20. stoljeća, kada su se organizirali kao posebna stranka”,⁵⁴ njome su se pogrdno označavale one društvene snage, bliske crkvi i klerikalnom pokretu, koje su se suprotstavljale idejama napredne / nacionalističke omladine i nadirućim idejama društvenoga liberalizma. Kao protivnici “liberalizma, demokratizma i antiklerikalizma” i zagovornici “vlasti popa i crkve”, dakle bliski i istovjetni s klerikalizmom, u društvenom životu oni nisu jednoznačna skupina. U žargonu mladih oni su “gnjilež koja u zadnje vrijeme hoće da rastruje sve što je bolje i poštenije” svojim “parazitskim i jezuitskim načinom”,⁵⁵ zajedno s pravašima “crnožutoga hrvatstva” oni se stopiše u družbu seminarskih pitomaca i u patriotskom moralu dosegoše i velikog oca Loyolu⁵⁶ i uz pomoć novinara pišu novine “ližioltarske”, igrajući uloge “šarlatana Hrama”. Prema mišljenju omladinskog tiska, navedenima su bliski i pravaši (pravdaši). Oni su, po mišljenju mladih, u političkom smislu predstavnik “klerikalizma u našem javnom životu”; u pravaše je kler “ušao korporativno”, nastojeći da svaki čas “*budu korablja rimskog klerikalizma*”. Prema Koščini, to je pokazao katolički sastanak u Zagrebu 1900. godine, svjedočeći kako je “čitavo naše društvo klerikalno i služi popu”. A upravo se tome oni žele oduprijeti i suprotstaviti svojim antiklerikalizmom – “negacijom vlasti i gospodstva klera u ljudskom životu”. “Pravaški primitivizam” i politički “uskogrudni državno-pravni ekskluzivizam”, po njemu, prijetnja su nacionalnom ujedinjenju Hrvata i Srba te “stvaranju

⁵² Usp. *Klerikalizam u školi*, Naprednjak, br. 20/1912.

⁵³ Usp. *Klerikalizam*, Naprednjak, br. 37/1912.

⁵⁴ Usp. *Rječnik stranih riječi*, MH, Zagreb, 1983.

⁵⁵ Usp. *Bilješke*, Naprednjak, br. 41/1912.

⁵⁶ Usp. *Furtimaštvo dalmatinsko kulminira*, Naprednjak, br. 2/1911.

mlade, moderne, slobodoumne i revolucionarne Jugoslavije u našim hrvatskim i srpskim stranama”, odnosno da bude “sve hrvatsko dokle dopire srpstvo, sve srpsko dokle dopire hrvatstvo”.⁵⁷ Dakako, pri tomu se ne smije izgubiti iz vida da je uoči prvoga rata Beč smatran “stožerom klerikalizma” (Pederin), pa je obračun s klerom i Crkvom istovremeno bio uperen i protiv Beča, središta “crno-žute” Monarhije iz omladinskih tekstova.

b) Za tadašnju omladinu *klerikalizam* – bez obzira na njegove nositelje – jest protivnik, dakle figura najčešće utemeljena na metaforama bolesti. On je, opisano njihovim riječima, društveno zlo jednako *siflisu, alkoholizmu, analfabetizmu i delikvenciji*. U raspodjeli metaforičkog i retoričkog rekvizitarija, klerikalizam je ocrtan kao: *duševna trulež, umna i duševna malarija, crna zatorna pošast, truli elemenat u našoj domovini, stovarište bacila, crna zaraza, pogibeljnost crnoga otrova, klerikalni crv (koji) temelje našeg pučkog školstva nastoji da podmetne u svoje crno leglo. Klerikalna pogibelj*, kako sugeriraju tekstovi i istupi omladinaca, govori o podložnosti *vlasti popa, o sužnjima klerikalnog upliva, klerikalnoj nesnošljivosti*, na kraju će – prema njima – dovesti do: *bесплодности, покварености, гњилости*, što je, za njih, *kazna za grijeh koji su počinili i stariji i mlađji i najmlađji*.

5. U navedenim omladinskim događanjima, napose u borbi protiv klerikalizma istaknuto i medijski eksponirano ime, često i glasnogovornik omladinskih akcija i nastojanja, bio je **Matej Koščina**, danas gotovo zaboravljeno, ali ne i nepoznato (književno) ime. U navedenim događanjima on je bio aktivni sudionik i pisac programatskih tekstova i članaka, a i svoju je književnost podredio istoj, ideološkoj svrsi.

Tko je zapravo Matej (Mato) Koščina?

U pomanjkanju pouzdanih podataka,⁵⁸ najbolje ga je opisati njegovim vlastitim riječima. U *autobiografiji*, što ju je napisao na zamolbu urednika knjige Julija Benešića,⁵⁹ Koščina podastire književnoj historiografiji nekoliko značajnih životnih činjenica. Prema vlastitim riječima, rođen je u listopadu 1886. godine u Janjini na Pelješcu, gdje mu je otac službovao. Od najranijih dana od njega je – premda se to ne bi moglo očekivati od čovjeka skromne

⁵⁷ *Proslava u Kninu*, Naprednjak, br. 38/1912., str. 1.

⁵⁸ Nekoliko podataka sadrži natuknica u *Leksikonu hrvatskih pisaca* (ur. K. Nemeč i D. Fališevac, ŠK, Zagreb, 2000.).

⁵⁹ *Autobiografija*, u: Mato Koščina, *Suor' Maria Immacolata*, Suvremeni hrvatski pisci, Nakl. DHK, Zagreb, 1917., str. 207 i dalje.

naobrazbe - baštini ljubav za knjigu, poglavito za talijansku književnost (Dante, Manzoni...) i kazalište. Gimnaziju je polazio na Sušaku, Dubrovniku i Splitu; na Rijeci u njemu se razbudila narodna svijest, u Dubrovniku je bio tri godine sjemeništarač, nakon čega su ga – zbog “pomanjkanja zvanja” – izjurili iz sjemeništa. Upravo se u tim danima u njemu začela ideja njegove najpoznatije knjige *Suor' Maria Immacolata*. Dolaskom u Split, navodi dalje, nastavio je “vjerski život” (“gotovo dvije godine svaki dan polazio molitve po crkvama i živio u neprestanim teološkim i kulturno-socijalnim raspravama s učiteljem vjeronauka”), da bi jednoga dana postao – **oštrim antiklerikalcem!** U Splitu se oženio, u dvadesetisedmoj godini, sa ženom koju je bio upoznao još kao sedamnaestogodišnjak. Pravne znanosti, kao odličan student, završio je u Zagrebu; u kolovozu 1912. godine odvjetročki je pripravnik u Metkoviću, a od 1915. je vojnik.

Kako ističe, književnim radom počeo se baviti kao četrnaestogodišnjak, objavljujući sastavke u *Pobratimu*, potom u *Novom Vijencu*, *Sijelu*, *Pokretu*, *Hrvatskom djaku*, *Zvonu*, *Slobodnoj misli*, *Novom listu* i *Slobodi*. Po njegovim riječima, to su “malo vrijedne stvari”, a na književno ime nikada nije ni pomišljao; sve što je pisao, posebno kasnije stvari, pisao je za sebe, pa je tako i njegova glavna knjiga, *Suor' Maria Immacolata*, napisana još 1907., tek zimi 1916. pripremljena za tisak. Od štampanih sastavaka Koščina izdvaja one u *Savremeniku* 1912., i 1914. godine, a posebno prikaz narodnoga preporoda u Dalmaciji, tiskan u Parmačevićevu *Zvonu*, koji je bio prepoznat kao “jedna zaboravljena naša knjiga”. U tim knjigama, otkriva Koščina, sadržana je njegova “duša i srce” jer on je pisac “impresija i raspoloženja; sami sam osjećaj i čuvstvo, pa su tako moje stvari samo odjeci moje unutrašnjosti”. Od svega napisanoga, ne skriva, najviše izdvaja “snopove pisama, što ih je s univerze po cijele noći pisao svojoj ženi”, što je vidljivo i iz posvete same knjige: *Mojoj ženi, mojoj ljubavi, mojoj Evici!*

Košćina, kako se vidi, ne skriva da je u Splitu postao – **antiklerikalcem!** Međutim, on to nije samo u svojim nastupima i člancima s pragmatičnom⁶⁰ funkcijom, nego i u svojoj književnosti, o čemu rječito svjedoče priča *U vrijeme svetog poslanja*, mjestimice

⁶⁰ Riječ je o tekstovima koji zadovoljavaju kriterije izvanjezične/izvanknjiževne svrhe; klasifikacija je napravljena na temelju Lipovčanove knjige *Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.-1919.)* (Književni krug, Split, 2002.), u kojoj se referira na iskustva Mukarovskog i četiri funkcije jezičnoga znaka te na Belkea.

Autobiografija nepoznatog patriote, a posebno Košćinina najznačajnija (“intimistička”) proza s primjetnim autobiografskim naglascima *Suor’ Maria Immacolata*, na koje ćemo se osvrnuti u našem članku. U njima su antiklerikalne misli i ideje ugrađene u teksturu njegove književnosti.

a) Priča *U vrijeme svetog poslanja* objavljena je 1914. godine u *Savremeniku*, a značajnija je kao ilustracija i za razumijevanje Košćinina svjetonazora i odnosa prema vjeri i Crkvi, nego kao književno ostvarenje. Smještena u seoski ambijent – kako bi se i vanjskim oznakama sugeriralo zaostalost i primitivnost koju vjera i Crkva, prema piscu, generiraju – tematizira slojevit odnos vjere/Crkve i slobode misli, a sve kroz sudbinu seoskog učitelja koji ubojstvom plaća cijenu svojeg slobodoumlja. Naime, za svoju zaostalu sredinu - učitelj - oličen u liku Pavla Ljepića – “slobodni (je) mislilac”, bezbožac i bezvjerac; ljubitelj znanosti, framasun i neznabožac, “kvaritelj duša” koji knjigama “grabi duše”, pa vjera “danomice ustupa kao razbijena vojska”. Stoga se ne biraju sredstva ni načini da ga se ukloni iz sredine. Seoska vlast za to koristi njegova tasta, “vučidolskog učitelja u pensiji, prvog fabricijera varoške crkve Blažene djevice snježne i faktotuma narodne štionice” – koji se ne može pomiriti da se njegova jedinica, Jelena, “odmetnula od Boga”. Iz komentara sveznajućeg pripovjedača, k tomu oboružana ironijski nadmoćnom perspektivom kako bi Crkvu i vjeru ocrtao ružnim i negativnim tonovima, saznajemo da je ovaj na tu udadbu pristao nevoljko, najviše pod utjecajem ženinih suza, potajno se ipak nadajući da će svećenik, koji je “lomio sva srca”, slomiti i učiteljevo. Kako u tome nije uspijevaio, stari ga je učitelj pokušavao preobratiti na “pravi put”, ne želeći da u braku s njime njegova jedinica izgubi “veliki dar milosti, neprocjenivi miraz Hristov”, odnosno da Pavle “prahom s otrovnog cvijeća znanosti”, koja je “ustala proti Hrista”, “natruni (njezinu) djelotvornu vjeru”; da joj “okuži prebijelu dušu dahom moderne kulture, koja ne priznaje Gospodina”. Sve to mučilo je starog učitelja i prelijevalo njegovo “veselje i zadovoljstvo”, da bi rezultiralo (neizbježnim) sukobom u kojemu spočitava zetu da zapušta njegovu jedinicu te da je došao “pošljednji dan svetog poslanja i da se okoristi rijetkom prigodom, da se povrati Hristu...”. Na te riječi Pavle mu odgovara da neće nikada pristati na to; ne braneći pak Jeleni pravo da moli, Pavle ne pristaje da se ona ispovijeda jer: “*Svisnuo bih kad bi moja Jelena klekla u ispovijedaonicu, da tuđemu čovjeku otkrije dušu samo meni i ljubavi našoj posvećenu...kad bi mu u lice šaptala što meni nikada nije zašaptala...! Ne oče Damjane...Bilo bi kao da pred njim, pred*

ispovjednikom odgrće svoje haljine, da mu se razotkriva a on je probada pogledima i ljubi njezino tijelo, bijelo tijelo moje Jelene... Ne bih mogao podnijeti... Jelena mi je sav smisao moga života. Ona mi je i sveta i lijepa i silna. I drugi da zna njezine misli, i težnje njezine i strasti, i drugi da je pita o cjelovima što mi ih je dala, o zagrljajima što ih zaklopljenih očiju pletemo... Oče Damjane, Jelena ne će nikada u ispovijedaonicu... Ona će se ispovijediti samo meni i ja ću se ispovijediti samo njoj i naša će ispovijed biti himna do neba naše vrelе ljubavi i slast naših dana... Jelena će se povratiti veseloj ljubavi našoj i slušat će priče na mojim koljenima i bit će nam ljubav pir do smrti i plamen i veselje i užitak”.

Ljepeševe “ujedljive” riječi, nastavlja sveznajući pripovjedač, “ugrizle” su za srce staroga učitelja, posebno kad se prisjetio zaključaka “vučidolske inteligencije” koja se odlučila obratiti nadležnoj vlasti da ga iz mjesta makne. Ta se inteligencija, kazano s primjetnom dozom ironije, na poziv mjesnog svećenika, bila sastala kako bi raspravila o duhovnim potrebama mjesta, a zapravo je povod sam učitelj-bezvjerac. Ne želeći da posumnjaju u njegovo pravovjerje, i umirovljeni je učitelj (Damjan) upisao svoje ime na peticiju za učiteljev premještaj, a sve – kako ironijski ističe pripovjedač – radi “moralnog i umnog dobra vučidolske djece”. No Košćinu nije mogao zadovoljiti takav, predvidljiv rasplet, pa u radnju uvodi učiteljevu ženu Jelenu; aktualizirajući pitanje hoće li i ona s njime zajedno, stvara se napetost koja će dramaturgizirati odnos između dvoje supružnika. Iako je takvih nesporazuma, kako se može zaključiti iz pripovjedačeve retrospekcije, bilo i prije, pri čemu Jelenu u njezinoj ljubavi nisu mogli pokolebati ni česti napadaji na supruga-neznabošca, sumnja koja joj se uvukla u dušu (“glas oca Laurencija”) pokolebala ju je i ona se – ispovjedila! I ne samo to, svećeniku je bila obećala da će se i Pavle pokajati i doći: “Pavle, sutra je posljednji dan svetoga poslanja. Opća je ispovijed i pričest. Svi će se u Vučjem dolu pričestiti... I mi ćemo poći...”. Ljubav je, kako sugerira priča, uzmakla pred autoritetom oca. Sve to radnju priče dovodi do vrhunca, da bi se rasplela u predvidljivu razlazu supružnika, bijegu Pavla u noć i smrti staroga svećenika, za što su seljaci, ali i stari učitelj, okrivili – kako se moglo i predvidjeti – samoga učitelja.

Iz ovako ispričovijedana sadržaja vidljivo je da je priča građena na ideološki motiviranom, pa stoga i predvidljivu obrascu; na jednu je stranu učitelj Ljepeš, nosilac Košćini bliskog ideološkog svjetonazora, a na suprotnoj, njemu nepomirljivoj, seoski su svećenici i zaostali seljaci: prvi je opisan kao nositelj napretka,

slobodni mislilac i ljubitelj knjige, dok su oni drugi nositelji zaostalosti i neukosti. U njihovim očima/metaforici učitelj je "bezbožac", kvaritelj duša, ljubitelj knjiga koje "grabe duše", neznabožac, "framasun". Sukob između njih, dakle sukob između dvaju nepomirljivih aktanata, rezultirat će razlazom i smrću na kraju, za što će biti okrivljen, kako se moglo i predvidjeti, sam učitelj!

Iz rasporeda činjenica priče, odnosa među likovima i iz kolorita kojima je priča posredovana lako je vidjeti na čijoj su strani pripovjedačeve (Koščinine) simpatije. Baš kao i u tekstovima s pragmatičnom funkcijom, što ih je ispisivao u tadašnjim novinama i svojim javnim istupima, vidljivo je da Koščina s omalovažavanjem i ironijom govori o Crkvi i vjeri – koji u njegovoj dioptriji nisu do li metafora zla i natražnjaštva, što priču usmjerava tendencioznom pamfletu i jeftinoj i neuvjerljivoj konstrukciji, pisanoj više zbog izricanja ideje nego iz dublje unutarnje motivacije. Lako je zaključiti da je priča potaknuta istim razlozima i osnažena istim argumentima kojima su napisani i njegovi "politički", ali i generacijski programski tekstovi. Štoviše, i u tekstovima s pragmatičnom funkcijom i u proznom ruhu pojavljuju se iste ili slične slike, metafore, argumenti, pa je razvidno da je Koščina i svoju književnost, bez obzira na skromnu vrijednost, usmjerio u istom – ideološkom/političkom cilju – obračunu s vjerom i Crkvom, što je jedan od ideologema generacije kojoj je djelatno pripadao. U njegovu slučaju, također, ne smije se nipošto izgubiti iz vida ni osobni razlog. Kao svećenički kandidat, obračun s vjerom i Crkvom Koščina je držao i kao obračun s dijelom vlastite prošlosti, pa borbeni radikalizam i nije do li svojevrsno opravdanje i dokazivanje ideološkog pravovjerja.⁶¹

b) I **Autobiografija nepoznatog patriote** gore navedeno mjestimice sugerira. Za tisak pripremljena u Konjicu 1916., ova priča, kojoj je dijelom prerađeni autobiografizam podario sadržaj i motivaciju, slojevitijih je rješenja od ostalih Koščininih sastavaka, a građena na podlozi "apokrifnog" rukopisa koji je pripovjedaču poslužio za pisanje priče o vlastitu životu. Riječ je, kako se to u uvodu priči otkriva, o (tobožnjem) rukopisu sastavljenom od "nekoliko običnih školskih pisanaka, lijepo prošivenu i još ljepše ispisanu i natrpanu jednomjernim gotovo kaligrafskim pismenima neke bez sumnje vješte, veoma ustrpive i dokone ruke", odbačenu zajedno s hrpom drugih papira. Taj je rukopis privukao pripovjedačevu

⁶¹ Usp. M. Merleau-Ponty, *Struktura ponašanja* (Relacija duše i tijela i problem perceptivne svijesti), Nolit, Beograd, 1984.

pozornost. Kako podataka o mogućem autorstvu rukopisa nije bilo, nazvaše ga *Autobiografijom* (jer pisac uvijek govori u prvom licu) *nepoznatog patriote* i odlučio ga, o trošku općine, prirediti za tisak. Pri tomu je – sugerira pripovjedač – rukopis ponešto kraćen, ispravljene su “kojekakve nezgrapnosti stila, nepotrebne duljine i neke odviše intimne historije”, i kao takav predan je javnosti na uvid.

Kao i svaka autobiografija, tako i ova *nepoznatog patriote* počinje vraćanjem u dane djetinjstva, u ozračje bezbrižnosti u roditeljskom domu osnaženo nizom karakterističnih detalja. Tada je, ispovijeda “nepoznati patriota”, naučio čitati i pisati, premda ga je više privlačila igra (“jahanje na metli i vitlanje drvenim mačem”). Kako je trebao postati činovnikom, postao je najprije gimnazijalac, a potom – “na temelju nekih specijalnih računa roditelja” – otišao je u sjemenište. Tu je počeo živjeti intenzivnije, da bi ga ubrzo, “**radi nestašice zvanja**”, a zapravo “donžuarskih emocija” potjerali. Istovremeno je spoznao da je u životu najvažnija forma i da ne treba igrati pošteno i otvorenih karata. Nakon toga, slijedi iz ispovijedi, prelazi u svjetovni život i počinje djelovati javno u “**prvim redovima narodnih boraca**” i u službi “opće domovinske stvari”, propovijedajući “povratak narodnosti” i razvijajući barjak “novog jednog nacionalnog osjećanja”. Govorima i istupima među drugovima, ali i “novinskim govorima i člancima” ubrzo se nameće kao “najistaknutija đaćka ličnost”, zagovarajući opravdanim “**svako sredstvo i svaku metodu**, za koje držaše, da su preduvjet i najsigurniji način da se domognem cilja”. Spasenje domovine bio mu je sveti cilj i – “**najveći zakon**”! (“Ja stavljam u službu domovine sve svoje moći, a domovina me zato honorira svojim priznanjem, svojim prvim mjestima.”) S takvim idealima, nepoznati patriota, kako se dade čitati, ubrzo postaje **vođa i govornik na sastancima obavijenima “najnaivnijom misterioznošću velikih, gotovo urotničkih, konspiratorskih sastanaka”**. Drži **predavanja, čita narodnu i političku literaturu** i postaje vođa, svjestan da “znati govoriti znači biti umjetnik nad umjetnicima, da imponirati znači poznavati početak mudrosti”. U to vrijeme započinje i njegovo publicističko djelovanje za narodnu stvar (“Rad za narodnost i narod posta mi isključivom zadaćom života!”), zbog čega dopada zatvora (“Samosvijest, kojom sam stao pred sud, gotovo fizička bol, što me ne sudi još jedanput onoliki broj sudaca, hladna ravnodušnost prožeta tamnom ironijom, kojom dočekah osudu, tvrdokorna neustrašivost, gotovo drzovitost u zatvoru, svi ti momenti, koji su popratili moj prvi istup, još i danas žive pred mojim očima, makar

na njih gledam kao na siromašnu baštinu, koju je moja duša primila od najranije moje mladosti”, str. 161-162.); veliki patriotski ciljevi i ideali zaokupiše mu cijelo biće i osnaže ga u uvjerenju da treba učiti i tako obogatiti ono naučeno u djetinjstvu, pa odlučuje krenuti na sveučilište. Tu se “nepoznati patriota” zatekao na raskršću između intimnih životnih užitaka i “slave i slavnog položaja u narodnoj areni”; počinje ubrzo aktivno pisati i u domovinskim glasilima (“Bijah najmarljiviji suradnik i informator gotovo svih domovinskih listova”). Studentski život proživljava intenzivno, i na emocionalnom/ljubavnom i na socijalnom/nacionalnom planu (tučnjave zbog imena narodnosti i odlučnosti da “svojoj narodnosti pribavimo bezuvjetno poštovanje kod svih”), nepokolebivo uvjeren da “Narodno ujednačenje, izravnaje, izmirenje bijahu neko vrijeme moj najbliži idealni zadatak, ali i tada mnogo više osjećan, nego zrelo promišljen i odlučan”. U takvom radu zaboravio je studij, na što ga je otac često opominjao, da bi mu na kraju obustavio potporu. Sve to, k tomu još potencirano i omalovažavanjem u bečkoj sredini, prisiljava ga na povratak u “narodnu sredinu”, čime započinje novo poglavlje njegova života.

Susret s prijestolnicom (“središtem svih nacionalnih energija, rasadnikom svih idealnih poriva i pregnuća”) ispunit će ga razočaranjem. Nasuprot očekivanja što ih je stvarao u svojim djetinjim i mladenačkim predodžbama, osjetio se “bolno nezadovoljan” i “gotovo postidjen pred neodoljivom zbiljnošću činjenica“. Unatoč tomu ubrzo se zatekao u samom središtu dačkih zbivanja; razdijeljen na dva dijela – “u sebe čovjeka i patriotu, te sebe javnog borca i političara” – ubrzo postaje “bezidejni stranački čovjek” oboružan “žonglerstvom fraza i poza” (**“frazeraj i špekulantstvo”**), a politika – njegov imutak! Zbog nje biva (i) osuđen na tromjesečnu zatvorsku kaznu.

Novi moment u njegovu životu predstavlja ljubav s djevojkom “visokog društvenog položaja”, čiji je otac bio uglednik, predmet “divlje narodne mržnje” i “krivac jednog strahotnog krvoprolića, u kojem je krv žena i djece bila omastila kaljužne sokake jedne provincijalne varoši”. Premda je bio svjestan kako će javnost dočekati taj njegov čin (“Uzalud sam predočivao sebi nerazumnost moje ljubavi, uvjeravao sebe, da bi taj brak značio negaciju cijele moje prošlosti, cinički izazov milijuna naroda, gotovo izdajstvo izvršeno nad budućnošću”), iskrena ljubav prema djevojci bila je presudna; odriče se svoga mjesta i stranke i izabire - ljubav! Slijedi potom isključenje iz stranke, politička i društvena odbačenost (“Sveučilišno djaštvo bijaše izjavilo, da uza sve svoje najliberalnije

shvaćanje ne može da odobri moj u svakom pogledu neumjesni postupak”) te skori izgon iz središta. Poniženje koje je doživio i protjerivanje iz prijestolnice u njemu je samo potenciralo inat i želju da iznova uspije. Vraća se u zavičaj kao “razmetni sin”, ali sa željom da uspije pod svaku cijenu, da se afirmira proti “svim izvanjskim i dobrim i zlim silama”. Odlučuje se “sredstva pretvoriti u ideale, a ideale u sredstva”, te na izborima postaje narodnim zastupnikom. To mu, međutim, nije donijelo zadovoljstvo; štoviše, osjećao je nesigurnost životnog položaja, a kao jedino iskupljenje nudio mu se bijeg u tuđinu, daleko od svega i od svih i gorka spoznaja/priznanje da mu život i nije do li “intimna tragedija jednog javnog čovjeka”, koji se odrekao “svih javnih funkcija” kako bi “posljednje poglavlje javnog života (...) proživio na strani, sam o sebi, u drugoj atmosferi, kroz koju proljeću mijazmi domovinskih močvara”. Na domovinu, čijem je napretku podario svoju mladost, reći će ne bez gorčine i ironije, pomislio je samo dva puta: kad je počeo pisati biografiju, i kad je napisao oporuku: “kad svoj znatni imutak u domovini namijenih patriotskom uzgoju one iste generacije naroda, koja dolazi, ali uz možda i paradoksalni uvjet, da taj patriotski uzgoj bude izvršen na strani, u tuđoj sredini, u čistijem zraku, slobodnom od plinova, koji zasićuju vazduh domovine i truju bujnu vegetaciju mladosti” (str. 205.). Ovako ispriopovijedana, autobiografija nepoznatog patriote zapravo i nije doli autobiografija samog Mateja (Mate) Koščine. Dijelom prerađene činjenice njegova života podarile su sadržaj, intonaciju, unutarnji kolorit, idejnu/ideološku pozadinu priči vlastitog života, a i analiza retoričkih sredstava, metafora i sintagmi (koje smo označili drugim tipom slova!) te ideoloških naglasaka pokazuje da priča o vlastitom životu i programski tekstovi u omladinskom tisku potječu iz istog izvora, da ih je napisala ista, Koščinina ruka. Upućuje to na činjenicu da je autobiografija, makar sakrivena atribucijom “nepoznatog patriote”, tek drugo lice Koščinina svjetonazora i opravdanje njegovih životnih postupaka u književnom ruhu i obliku. Istovremeno je u njoj prepoznati ideologeme generacije (podcrtane masnim slovima) kojoj je pripadao, a kojoj su borba protiv i negacija vjere i Crkve jedno od najdubljih identifikacijskih mjesta.

c) Koščinin odnos prema kleru i Crkvi ipak najrječitije legitimira pripovijetka ***Suor' Maria Immacolata***, podnaslovljena kao *Fragmenti jednog rukopisa*, a posvećena “Mojoj ženi, mojoj ljubavi, mojoj Evici”. Tiskana u knjizi 1917., svojevrsni je psihogram njegove ličnosti u kojem se zrcale dvojbe i nedoumice te pitanja kojima je bio obuzet. Bez obzira što između životnih činjenica

i literarnih činjenica nije uvijek i dokraja moguće povući znak jednakosti, mnoštvo je (neprerađenih) podataka iz života samoga Košćine koji su najpodatniji na razini prepoznavanja i osobnog raz/otkrivanja.

Košćinina priča započinje bez ikakvog uvoda, konstatacijom kako njih trojicu izjuriše iz sjemeništa kao "crvljivi bob iz zdrave mahune": Kuzmu Petkovića, Pavla Pavlovića i njega, samog pripovjedača u prvom licu. Saznajemo da se, objesivši mantiju o klin, Kuzma vratio u svoje mjesto, namjestio se kao trgovac i živi pomažući ljudima u pisanju molbi, pritužbi i sl. Pavle, jedva se maknuvši od vlažnih sjemenišnih zidova, upao je među sudske činovnike i umro među njima, u 21. godini, a on, pripovjedač u prvom licu, našao se na bečkom sveučilištu. Listajući tako jednog dana, u Arcadei-cafeu (jednom od sastajališta hrvatskih sveučilištaraca) domovinske novine, za oči mu je zapela vjestica/smrtovnica o Pavlovoj smrti. Ista ga je osmrtnica dočekala i kod kuće, a s njome i rukopis što ga je umrli prijatelj pisao. Otvorivši ga, pred očima mu se ukazala prilika umrlog prijatelja, vratila ga u dane zajedničke mladosti, čiju će nostalgiju narušiti zvuk zvona i koketna gazdaričina kćer. Videći tugu na njegovu licu, upita ga za razloge, nakon čega ga i natjera da joj is/priča o Pavlu Pavloviću i njegovu rukopisu, u kojem je sažeta "gorčina i bol goleme i lude ljubavi" – njegova jedina "siromaška baština". A on, da bi vratio dug duši umrlog prijatelja, odlučuje joj is/pričati priču.

Preuzevši na sebe ulogu tek čitača priče, kojoj je dijelom bio i svjedok jer opisuje djelić zajedničkih dana provedenih s njezinim junakom u klerikatu, priču otvara rukopis koji je svjedoku priče oporučno ostavio sam njezin junak, nekadašnji sjemenišni subrat. Dopavši u bolnicu, ubrzo nakon što su ih izjurili iz sjemeništa, u njemu je – boreći se sa smrću – umrli prijatelj opisao svoju zabranjenu ljubav prema sestri Immacolati, pravim imenom Iris, zbog koje je – pod vidom pomanjkanja zvanja, bio istjeran iz sjemeništa. Oporučivši je njemu, da je preda sestri/opaticizeni "koja obučena u tvrdo ruho (...) ostavi u njemu bol i gorčinu ljubavi do smrti" ili da je, ukoliko u tomu ne uspije, zapali "na njegovu humku", priča će probuditi u njemu mnoštvo emocija i nostalgičnih čuvstava, koje će on ispričati gazdaričinoj kćeri.

Nakon što je svojoj slušateljici dočitao riječi prijateljeve oporuke, isprekidane tek njezinim znatizeljnim pitanjima o sestri Mariji Immacolati, priča otpočinje retrospekcijom o zajednički provedenim danima. Svjedok, koji na sebe nerijetko preuzima i ulogu sveznajućeg pripovjedača, pripovijeda o životu u sjemeništu,

o šetnjama klerika i njihovim skrovitim željama, među kojima su misli o ženi najviše prisutne. Ne skriva da je i sam bio obuzet istim mislima o ženi: "Žena! Pitanje vječno, neriješeno... A ja slutim, valjda prvi put; i čudno, gledajući milosrdnice pred sobom, da žena znači život, najsladji, najljepši život... (str. 15), posebno opsesivnima i dramatičnima u suprotnosti sa svakodnevicom oličenom u prijetećim riječima prefekta o "grijehu tijela". Ljubav je tada bila "blagdan u njegovoj nutrini": "Ili se to osjećaj, što mi već toliko dana uvijek drukčiji, uvijek neizreciv, ispunja život, skraćuje, iz kaosne magle prelazi u izvjesne oblike, ispunjajući mi dušu slatkom, opojnom supstancijom, što će biti čuvstvo duboko, žarko i vječno". (...) O topla sunčana zrako! O sunce, koje oživljuješ, krijepiš i preporadjaš...! Cjelove preslatkih djevojačkih, gorućih ženskih usana...! O, nepoznate slatke moći...!

U takvim okolnostima, umrli prijatelj ispovijeda stanja svoje duše, uznemireno osjećajima kada je vidio sestru Immacolatu, koja mu je uzvratila pogled ("najsladju melodiju svoje mlade duše"), nasmiješila mu se i zarobila njegovu dušu. Otkriva da ona postaje sadržaj njegovih misli; svaki trenutak njegova života biva ispunjen njome ("Omotala si svoje lice, pokrila tanke svilene vlasi i došla si u crnini opatičkoj. Čislo je ovješeno o tvojem pasu i udara ti o bedra, ali tvoja ljepota nije ugasla. Zaludu se trudiš, da u očima uzdržiš hladnoću i skromnost milosrdnice...", str. 20), tako da više ne može zamisliti svoj život bez nje ("... moju dušu razdire bol za tvojim životom"); njezin lik ("Oči, oči velike i crne, i snaga raskošna i usne kao crvena zvijezda na nebeskom svodu, crvena zvijezda sva od znamenja – sve kriči, sve plamti mržnjom, sve prosvjeduje proti odori, što te sapinje... Sapinje te i muči. Izoštreni sluh moje duše čuje taj užasni krik... A tebi na usnama samo taj vječni, prelijepi, zamamni posmijeh".) preobražava se od slutnje i viđenja do opsesije, dramatično naglašene u pitanju: "... hoću li ikada moći poljubiti tvoje usne, neoskvrnjena...". U konvulzivnim slikama njegove ispovijedi lako je otkriti kako je opatica obuzela čitav njegov lik, ispunila ne samo njegovu dušu i tijelo ("moja je duša prepuna tebe"...), nego ubrzo postaje i predmet želja ostalih klerika, koji o njoj šapću i snatre (oko njezina imena se "motaju grijesi kao predivo oko vretena"). Sve to u njemu, ne skriva, izaziva ljubomoru ("zmijski otrov ljubomore"), koju mora ispovijediti; on to ne želi učiniti nikomu drugome nego njoj ("ispovijedam se pred tvojom ljepotom, pred tvojim posmijehom"; ljubav je (...) na njegova usta navirala kao bujica, plamtjela na usnama kao božji plamen, (...) kao tutnjava za bljeskom iskre". Ljubav

prema opatici u njegovoj ispovijedi – kako sugerira rukopis koji svjedok/pripovjedač čita djevojci – nije samo čulna, već poprima i tjelesni oblik: *“Danas sam je sreo u blagovaonici i još je preda mnom kao misao moja. Živi u mojim zjenama. Njezin me pogled pali i ostavlja rane na meni. Zapitala me, hoću li sužežeg kruha iz prepune košarice, a meni se učini kao da me pita, hoću li cjelov. I pružila mi je hljeb, a ja prihvatih njezinu ruku. Povukoh je hitro, pohlepno srcu i polako, pobožno položih na nju usne, bojeći se da je ne opržim ognjem zažarenih usana”* (str. 26); iako ga neodoljivo privlači, ta ga ljubav počinje i plašiti svojom “silnom i neodoljivom snagom”; ona je jača “od njegovih misli, od moje volje, od mojeg straha”, te postaje križ (“kad je ne vidi, počinje plakati...”), koji ne može skinuti s leđa, koji pritišće njegov svakodnevni život, njegov san (“I san si moj ujarmila...”), cijeli njegov svijet. Obuzevši ga “kao grijeh”, ta je ljubav njegove noći učinila nemirnima, napučila ih duševnim mukama, pa pokušava da je progna iz svoje duše. Štoviše, slab i nemoćan da to učini, on želi i njezino tijelo, njezinu “božansku put” (“ispijati je nabreklim užarenim usnama! Umrijeti, grleći svu raskoš one božanske puti... Cjelivati...! Umrijeti...!). U takvom raspoloženju – ispunjenu ushitima nada i ponorima tuge, rezignacije, ljubavi i ljubomore – kako sugerira rukopis, događa se i susret s opaticom. Priznaje joj svoju ljubav, koju ona ne želi čuti; muke postaju još veće, a dani “opojne, bezdane ljubavi” sve nemirniji i tjeskobniji.

Kako priča dalje otkriva, ni opatica nije posve ravnodušna; i nju obuzimaju isti osjećaji, pa promjene ubrzo primijete i drugi (“Na mene se navaljeni pogledi sviju kao gomila kamenja”), posebno sluga, koji zna za njihovu tajnu. Premda sluti da će zbog toga biti izbačen iz klerikata, glavno lice priče, bolesni Pavle, ne skriva da opaticu ljubi “usprkos nebu, sramoti, budućnosti, životu”.

Kako nadalje slijedi iz rukopisa/ispovijedi, svojevrsno smirenje mukama nesretnog i bolesnog Pavla trebali su donijeti školski praznici; daleko od kleričkih zidina, u dušu mu je “ulazio mir i upokojenje”, pa ni njezino pismo nije želio otvoriti. Međutim, bilo je to samo nakratko; vrativši se u klerikat, odmah je tražio njezin pogled, no nije ga našao. Istovremeno je sluga, koji je znao za njihovu ljubav, predao pisma duhovniku, koji ga je pozvao na razgovor. U njemu mu priznaje da je ljubi, da je “bezbožnik, antikrist, koji cjeliva opaticu i privija je na svoja prsa, jer u njezinom tijelu osjeća dušu ljubavi”. Također mu priznaje, ne bez nadmoći i ironije, da “nema zvanja” i da je spreman podnijeti svaku kaznu. Pomiren sa sudbinom, odnosno da mora napustiti

sjemenište, junak ispovijedi odlazi, susrevši na hodniku svoju ljubav, gušenu jecajima koji će se zariti u njegovu “dušu kao olovo u rani, što peče i nikada neće zacijeliti...”

Baš kao što će i priča, gotovo da sugerira njezin svjedok i dograditelj, sam Koščina, izmamiti suze na oči gazdaričine kćeri koja, slučajno, postaje svjedokinjom jedne potresne sudbine za koju je vezan djelić i Koščinine mladosti.

Iako je sebi namijenio tek ulogu svjedoka i prijatelja glavnog lika, čiji sudbinu ispovijeda rukopis koji je oporučno dobio, nema nikakve sumnje da je u priči mnoštvo sadržaja i “neprerađenog autobiografizma” veziva uz samog Koščinu. Kao i rukopis kojim se koristi u gradnji ove priče u priči, a u kojem je pohranjena sudbina njegova sjemenišnog prijatelja, i Koščina je djelić svoje mladosti vezao uz sjemenište. I on je, baš kao i junak apokrifne priče/ispovijedi, napustio sjemenište - ako je suditi po riječima njegove autobiografije - otkrivši snagu iskrene čulne ljubavi. Nije bio spreman na “služenje oltaru”, kao što ga nije mogao zadovoljiti ni govor o “umrtvljenju tijela i tjelesnih sjetila” (“ako te tvoje oko napastuje, izvadi ga!”), koji crkveni nauk promiče, pa je razlaz s institucijom bio neminovan. Odlazak iz sjemeništa, samu je Crkvu i vjeru u njegovim istupima pretvorio u *protivnika* s kojim će razračunavati u svojim pragmatičnim/ideološkim tekstovima, ali i u svojoj književnosti. Negativan i omalovažavajući odnos prema vjeri i Crkvi izražen u tekstovima s pragmatičnom svrhom, bit će dograđivan i u Koščininoj književnosti, napose u ovoj priči o zabranjenoj i kažnjivoj ljubavi svećeničkog kandidata i časne sestre.

Košćinina priča građena je na govoru suprotnosti; na jednu stranu su mladost, život, ljubav, a na drugu stroge crkvene regule i nauk. Za Koščinu je ljubav, oličena u ženi, “vječno pitanje, (...) ona znači “život, najsladji, najljepši život”; sa ženskih usana “žeže vrela krv, ruke im pletu zagrljaje, cijeli vam je život silni val plamena”; ljubav - “kao što je nekada prva zraka silnoga, zlatnoga sunca prodrila u zemlju te ju oživila, oplodila, okrijepila za novi život” - “ispunja život, skrućuje, iz kaosne magle prelazi u izvjesne oblike, ispunja (mi) dušu slatkom, opojnom supstancijom”. Ona je “topla sunčana zraka”, sunce koje “oživljuje, krijepi i preporuča”; ona je “cjelov preslatkih djevojačkih, gorućih ženskih usana nepoznate slatke moći”. Ona je takva da se protiv nje “zaludu truditi”, pa ni milosrdnica ne može u očima uzdržati “hladnoću i skromnost”; protiv nje se uzaludno boriti. U Koščininoj priči ljubav nije samo čulna; naime, iako se njezino čuvstvo manifestira u široku rasponu

od slutnje, opsesije, ljubomore i straha do teškoga križa, kao "blagdan u čovjekovoj nutrini" ona ima i tjelesni oblik. Košćinin junak, naime, ne zadovoljava se samo igrom riječi, pogledima, nego ljubav, koliko god to zabranjeno bilo, želi osjetiti, dodirrom "uskrisiti vječni život u duši", "poljubiti usne" (neoskvrnjene). Košćinina junaka u tomu ne može pokolebati ni nauk o "grijehu tijela", ni kazna zbog koje će morati napustiti sjemenište, u njegovoj metaforici "kuću vlažnih zidina". Zbog toga će Jakovljević i napisati da je za Košćinu žena "tek komad mesa", da ne umije književno oblikovati jer je za njega "ljubiti belinu ženskog tela, mrziti popove i naš život predratni" dominantno "osećanje".⁶²

Košćinina priča, držim, dvojako je motivirana: dijelom da evocira djelić svoje mladosti, a dijelom da obračuna s Crkvom - kao institucijom, koju je napustio otkrivši snagu čulne ljubavi prema ženi (nešto slično dogodilo se kasnije i s Đurom Vilovićem!) - a koja je i njemu i njegovoj generaciji bila jedan od ključnih ideoloških protivnika. Zlo i "crna zatorna pošast", iz tekstova s pragmatičnom svrhom, u priči dobiva predvidljivo, ideološkim bojama i osobnim animozitetima motivirano, ne baš uvjerljivo književno iskustvo.

6. Žestoki otpor omladinaca i gotovo neskrivena mržnja prema kleru i Crkvi - što smo nastojali pokazati i interpretacijom omladinskih tekstova te književnošću Mateja Košćine i njegovim udjelom u tomu - u povijesnoj se znanosti uglavnom tumači kao liberalna reakcija na akcije katoličkog pokreta koji je "katolicizam u njegovoj konzervativnoj društvenoj dimenziji postavio kao osnovicu hrvatske nacionalne integracije".⁶³ Naime, poznato je da je godine 1900. održan katolički kongres, na inicijativu hrvatskih svećenika i laika, a na tragu uputa pape Leona XIII. vezanih za proslavu 1900. obljetnice Isusova rođenja. Kongres je bio zamišljen kao radni, a na njemu su se trebala obraditi pitanja od osobite važnosti za Crkvu u Hrvata. Zagreb je tada pohodilo mnoštvo vjernika iz cijele Hrvatske i inozemstva, a pribivali su mu i svi biskupi. Kongres je pokazao da je "Crkva u Hrvata najjača duhovna i moralna snaga koju je slijedio najveći dio hrvatskoga naroda".⁶⁴ Stoga nije čudno da je kongres izazvao velik odjek i izrazito protucrkvveno raspoloženje, posebno među omladinskim, liberalno-unitarističkim krugovima. Za njih, kako se dade iščitati iz njihovih napisa - pa i književnosti podređene ideologiji liberalizma - te sastanaka u Splitu, kongres

⁶² Ilija Jakovljević, *Pripovedač Mato Košćina*, Luč, XIV/1919., br. 2-3, str. 69-70.

⁶³ Usp. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, Barbat, Zagreb, 2002.

⁶⁴ Usp. Mile Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, CuS, Split, 1996., str. 344 i dalje.

je imao za cilj stvoriti "čitav jedan opsežni klerikalni program prema kojemu se imao čitav politički, socijalni i kulturni, pa čak i ekonomski život hrvatskoga naroda podrediti klerikalnoj ideologiji i vodstvu episkopata, odnosno da se "imaju narodni interesi i narodna pitanja, ako je to potrebno, podrediti vjerskim i crkvenim"⁶⁵, a izrijeком se spominje Dalmacija i "naročito Spljet". Kao takav, kongres, a s njime i Crkva u Hrvata, bili su prijatnija ideologiji jugoslavenstva i projektu *naroda koji nastaje*, kao što je to bila i Monarhija s Bečom – *stožerom klerikalizma* – kao središtem, čije su ideje zanosile tadašnju splitsku/dalmatinsku omladinu. Ne čudi stoga da je i književnost, kao ova Košćinina, k tome motivirana i osobnim razlozima – što je predmetom moguće psihoanalitičke interpretacije – iskorištena, uostalom to je čest slučaj u povijesti, za postizanje ideoloških, dakle izvanknjiževnih svrha. Podrobnija analiza pokazala bi kako je tomu cilju podređen cjelovit metaforički i retorički rekvizitarij, da ne govorimo o motivaciji djela, njegovoj pozadini, idejama i slično, što smo nastojali pokazati našim člankom o Košćini i njegovoj književnosti te ulozi koju je on imao u navedenim povijesnim događanjima.

EVENTS AMONG THE YOUNG PEOPLE IN SPLIT ON THE EVE
OF THE FIRST WORLD WAR AND ANTI-CLERICAL
ACTIVITY OF MATEJ KOŠĆINA

Summary

On the eve of the First World War Split was the stage of numerous events among the youth. Those events were stormy and dynamic, and also intensified by the collapse of Monarchy and the issues relating to the future union of the (South) Slav peoples. This was the subject of two youth-meetings in Split, in 1911 and 1912. Besides the intercession for the "unity of Croats and Serbs", the main topic at the meetings was the struggle against clericalism, in which Matej Košćina was especially prominent. The work consists of two parts: in the first part historical and social atmosphere of the events among the young people in Split and relation towards the Church and the clergy is displayed, and in the second part the role of Matej Košćina in those events and his literature, essentially dependent on passing the ideological and anticlerical messages.

⁶⁵ Usp. Milan Marjanović, *Savremena Hrvatska*, Beograd, 1913.